

В. С. Прокопчук

ОГІЄНКОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА О. М. ЗАВАЛЬНЮКА

На основі наукових праць відомого українського вченого доктора історичних наук, професора О.М. Завальнюка досліджується його внесок у сучасне історичне огієнкознавство. Визначено основні напрями наукових студій історика, найбільш важливі праці, які розкривають основні аспекти життя і багатогранної державотворчої, організаторської, управлінської, науково-педагогічної, освітньої і громадської діяльності І.І. Огієнка в кам'янець-подільський період життя (1918-1920 рр.).

Ключові слова: О.М. Завальнюк, Кам'янець-Подільський, історичне огієнкознавство, дослідження, науковий доробок.

Повноцінно висвітлити багатогранний процес національного відродження України в 1917-1920 рр. не можливо без з'ясування ролі і різносторонньої діяльності великого українського патріота, людини, сповненої невичерпної громадської енергії, до кінця відданої національній ідеї і справі, романтика-державотворця, готового на саможертву в ім'я досягнення сформульованих на історичному переломі важливих загальнонаціональних завдань, Івана Івановича Огієнка.

Залишений ним слід в історії українства став предметом дослідження багатьох представили високопрофесійних і знаних у вітчизняних і зарубіжних колах істориків-огієнкознавців, до яких слід віднести і доктора історичних наук, професора кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академіка Академії наук вищої освіти України, лауреата всеукраїнської премії імені Івана Огієнка в галузі науки (2008 р.), кавалера ордена «За заслуги» III ступеня, заслуженого працівника освіти України Завальнюка Олександра Михайловича. У низці праць про вченого автори частково віддали належне його старанням щодо дослідження низки аспектів життя, державної, громадської і творчої праці І.І. Огієнка [49; 3; 2; 1]. Утім спеціального узагальнення внеску історика в наукове огієнкознавство 1990-х – 2015 рр. вони, на жаль, не зробили, що і спонукало нас до заповнення цієї лакуни напередодні 65-річчя від дня народження і 40-річчя науково-педагогічної діяльності знаного і поважного огієнкознавця.

Метою нашої розвідки є з'ясування внеску історика О.М. Завальнюка в дослідження невідомих і маловивчених аспектів життя і різноманітної діяльності великого українця – Івана Огієнка в добу Української революції 1917-1920 рр. як в царині розбудови молодої української держави, різних сфер (початкова, середня і вища освіта, духовність, захист інтересів простих громадян і держави тощо), якими він опікувався в ході національного відродження, так і заснування, керівництва і розбудови одного із найбільш вражаючих гуманітарних здобутків революції Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Перші зацікавлення І.І. Огієнком як історичним діячем з'явилися в Олександра Михайловича ще в студентські роки за радянської влади, коли про таких особистостей взагалі не дозволяли згадувати. У горбачовський період стали доступними раніш засекречені архівні фонди, і за спогадом самого дослідника, «мабуть, Боже проведення, а, може, чиста Огієнкова душа з небес спрямувала мене до документів і матеріалів двох держархівів, які зробили справжню революцію у моєму світогляді і відкрили один із найбільш важливих напрямів влас-

них наукових уподобань – «Іван Огієнко і національне університетське будівництво в добу Української революції 1917-1921 років» [38, с.325].

Нами виявлено понад 30 праць О.М. Завальнюка (монографії, статті), опубліковані з початку 1990-х рр., в яких досліджено біографію Івана Огієнка, різні аспекти його діяльності на батьківщині, джерелознавчі й історіографічні складові наукових напрацювань, а також понад три десятки статей, в яких висвітлюються різні складові життя і невтомної праці цього діяча у зв'язку з висвітленням різних питань, у тій чи іншій мірі пов'язаних з його іменем. Вперше ім'я І. Огієнка Олександр Михайлович згадав 1991 р., ще до проголошення незалежності України, у статті про репресованого В.О. Гериновича [6], але більш детально про його діяльність доповів наступного року на науково-теоретичній конференції в Кам'янці-Подільському «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» [50; 51]. Інтерес до огієнкознавства лише зростає, хоча перші його дослідження були невеликими за обсягом і ґрунтувалися переважно на матеріалах Державного архіву Хмельницької області, невеликого кола матеріалів періодики і мемуарних джерел. Статистика опублікованих ним праць, пов'язаних з іменем цього діяча, була такою: 1992 р. – 3 статті, 1993 р. – 1, 1994 р. – 1, 1995 р. – 3, 1996 р. – 2, 1997 р. – 2, 1998 р. – 3, 1999 р. – 6, 2000 р. – 4, 2001 р. – 4, 2002 р. – 2, 2003 р. – 3, 2004 р. – 1, 2005 р. – 3, 2006 р. – 3, 2007 р. – 2, 2008 р. – 4, 2009 р. – 4, 2010 р. – 3, 2011 р. – 2, 2012 р. – 2, 2013 р. – 3, 2014 р. – 3, 2015 р. – 2 статті, загалом – 63 праці. Практично в кожній розвідці або узагальнюючому дослідженні про Кам'янець-Подільський державний український університет (К-ПДУУ), його вплив на суспільно-політичну, культурну атмосферу міста і регіону автор неминуче з'ясовує роль Івана Огієнка у вирішенні конкретних питань, пов'язаних з діяльністю цього вишу. Це стосується праць як одноосібних (а таких переважна більшість), так і виконаних у співавторстві із знаними дослідниками.

За змістом огієнкознавчі дослідження Олександра Михайловича можна поділити на кілька груп: 1) загальна біографія діяча, 2) дослідження ним основних віх розвитку української вищої школи у XVI-XVII ст. та участь в українському національно-освітньому відродженні 1917 – навесні 1918 рр., 3) діяльність із заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, 4) керівництво першою національною вищою школою на Поділлі, 5) участь у державотворчому і політичному процесі, шкільному будівництві і громадському житті відродженої України і 6) мемуарні (мемуарно-документальні) праці Івана Огієнка як джерело вивчення історії становлення національної університетської освіти в Україні в 1917-1920 рр.

До першої з них слід віднести цікаву і дуже корисну статтю «Біографія Івана Огієнка за українськими часописами 1918-1919 рр.» [39]. Її поява була на часі, бо, як встановив сам дослідник, у сучасному огієнкознавстві допускалися окремі прикрі помилки, неточності і навіть перекучення інформації, пов'язаної з висвітленням діяльності І.І. Огієнка, яка засвідчила, недостатню обізнаність окремих авторів навіть з основними, вже доведеними на той час біографічними фактами [39, с.94]. Оскільки до цього автори використовували опубліковані в пресі різні варіанти офіційної біографії діяча без критичного аналізу, то дослідник уперше провів порівняльний аналіз біографічних нарисів із п'яти видань – київського часопису «Відродження», кам'янець-подільських – «Свято Поділля», «Подольская мысль», «Освіта», «Україна», і, використавши опубліковані штрихи до біографії, вміщені у двох газетних матеріалах О.М. Пашенко [46; 47], встановив: по-перше, найбільш повними, а отже цінними з-поміж п'яти є публікації

у «Відродженні» і «Святі Поділля», по-друге, проаналізовані біографічні нариси і матеріали до біографії І.І. Огієнка, багаті за змістом, висвітлюють різні періоди життя і діяльності, хронологічно доведені до відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Їм властиві достовірна основа, яка походить від самого діяча і водночас об'єкта біографічного дослідження, набір важливих подій і фактів з його життя, які в повному обсязі, на жаль, відсутні у низці праць про нього; по-третє, періодика містить чимало суб'єктивних моментів, які зводяться, зокрема, до певного перебільшення зусиль названої особи в становленні університетського закладу в адміністративному центрі Подільського краю.

Ці висновки О.М. Завальнюка слугують дороговказом для тих дослідників, які продовжують вивчати життєвий і професійний шлях, державотворчу і громадську діяльність Івана Огієнка. Сам же автор не допустив зазначених огріхів у своїх фундаментальних монографічних працях «Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)» (2006) і «Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.)» (2011), де найбільш ґрунтовно висвітлюється кам'янець-подільський період біографії діяча, а також у навчальному посібнику «Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.)» (2005), ґрунтовній енциклопедичній [4] та дослідницькій статтях про І.І. Огієнка [19], адресованій учительському загалу. Те ж можна сказати й про інші його публікації, вміщені у працях з історії сільськогосподарського факультету К-ПДУУ [37] і міста Кам'янця-Подільського [45].

Наступну групу склали дослідження, в яких ґрунтовно розкрито наукове вивчення Іваном Огієнком основних віх становлення та розвитку української вищої школи в попередні століття, які підводять до висновку про необхідність її відродження в нових історичних умовах [18], та його безпосередню участь у становленні національних вищих навчальних закладів у 1917 – квітні 1918 рр. (йдеться про спробу українізації університету св. Володимира через відкриття українських кафедр, теоретичні і практичні засади заснування і діяльності Київського народного українського університету – першої неофіційної вищої школи українців в добу революції, вироблення проекту мережі державних і народних українських університетів для практичного втілення Радою Народних Міністрів і Міністерством народної освіти УНР тощо) [23]. Дослідник уперше ґрунтовно проаналізував архівний документ «Про українські кафедри. На увагу Центральної Ради», підготовлений І.І. Огієнком у серпні 1917 р., напередодні нового навчального року. На думку Олександра Михайловича, ці пропозиції в значній мірі перегукуються з ідеями М.С. Грушевського, які він висловив ще 1907 року в брошурі «Справа українських кафедр і наші наукові потреби». І хоча документ був адресований керівному органу українського національно-визвольного руху, відповідної реакції, як довів вчений, на нього не було, що спростовує висловлену одним із істориків думку, ніби Центральна Рада пересувала його Генеральному секретарству освіти для практичного втілення.

Участь Івана Огієнка в реалізації проекту заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету досліджено в низці праць вченого, опублікованих у 1995-1996 рр., одна з яких (у співавторстві) з'явилася в сусідній Польщі [20; 11; 42]. Ним встановлено, що попри появу ідеї заснування університету в середовищі кам'янець-подільської інтелігенції, важливу роль у її просуванні на різних рівнях (Київський народний український університет, утворена при ньому комісія з розбудови мережі українських університетів як народних, так і класичних, Міністерство освіти Української держави, тимчасова комісія у справах вищих шкіл і наукових інститутів при цій управлінській структурі) відіграв Іван Огієнко.

Ректорську і науково-педагогічну діяльність у Кам'янці-Подільському в тій чи іншій мірі досліджували різні вчені. Усі наявні праці були проаналізовані Олександром Михайловичем у статтях «Ректор Іван Огієнко в українській історіографії» [44] та «Науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка в Кам'янець-Подільському державному українському університеті: історіографічні нотатки» [48] (аналогічну доповідь було виголошено на XII всеукраїнській науково-практичній конференції «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень», яка відбулася в м. Хмельницькому 2013 року). Частковий аналіз досліджень представлено ще в одній праці вченого – «Огієнкіана в Кам'янці-Подільському: десятилітній поступ (2003-2012 рр.)» [40].

Як аргументовано стверджує О.М. Завальнюк, дослідники створили велику, різну за обсягом, цінністю і значенням літературу, в якій висвітлено різні аспекти невтомної праці Івана Огієнка із заснування, відкриття і розвитку Кам'янець-Подільського державного українського університету. Утім, не все в діяльності ректора вдалося належним чином простежити: не з'ясованими залишаються питання, пов'язані з організацією навчального процесу, науково-дослідною роботою, зміцненням кадрового потенціалу, стилем керівної праці, співпрацею з студентами тощо. Що стосується історіографічного вивчення науково-педагогічної діяльності Івана Огієнка в Кам'янці-Подільському, то, як переконливо довів аналітик, напрацьовано велику за обсягом серйозну наукову літературу, хоча вчені в низці випадків припустилися неточностей і фактографічних помилок (зокрема, що стосується викладацької діяльності в К-ПДУУ хворого професора К.В. Широцького восени 1918 року, діяльності І.І. Огієнка на посаді міністра освіти восени 1919 р., якої просто не могло бути через втрату цього поста ще 25 квітня 1919 р., спроб перебільшити наукові досягнення вченого під час роботи на посаді ректора, причетність Наукового товариства К-ПДУУ до видання навчальної літератури для студентів тощо). Цих та інших помилок, на думку дослідника, можна було б уникнути, якби автори, переважно неісторичного профілю, послуговувалися давно відомими в огієнкознавстві працями істориків, які «не грішать» використанням неперевіраних джерел.

Сам же вчений ретельно опрацьовував джерельну базу, виявив надзвичайно цінні архівні документи, матеріали періодики, спогади, про які частково доповідав на Х Подільській історико-краєзнавчій конференції (2000), а повною мірою виклав у статтях-хроніках про Огієнка-ректора [21; 25; 26; 27], в яких значиться 870 позицій (і це не абсолютно повний перелік!). Концентровано вони представлені у збірнику документів і матеріалів, укладеному С.А. Копиловим і О.М. Завальнюком у 2014 р. [41].

Запропонований до ужитку унікальний фактаж, на жаль, ще мало використовується дослідниками, що збіднює їх праці про керівника першого на Поділлі вишу (прикладом можуть слугувати, зокрема, статті вчених-педагогів, які висвітлюють його управлінську діяльність у Кам'янці-Подільському). Утім, сам дослідник, глибоко і вміло опрацювавши багатий інформаційний ресурс, зумів у відповідності до історичних реалій створити низку узагальнюючих, нових за змістом праць, в яких повно розкрито ректорську діяльність Івана Огієнка [7; 28; 19; 17; 43], її окремі досить важливі і актуальні для того часу аспекти (підготовка богословів, інформаційне та фінансове забезпечення вишу, підтримка його матеріально-технічної бази, забезпечення участі університетських вчених, працівників і студентської спільноти у вшануванні Тараса Шевченка в контексті державних меморіальних заходів, створення і забезпечення умов для плідної діяльності наукового товариства тощо) [5; 36; 35; 15; 8; 33]. За працями Олександра Михайловича, ке-

ривник К-ПДУУ – вдумлива, перспективно мисляча людина, вмілий, відповідальний управлінець, здатний знайти для реалізації своїх ідей і проектів необхідний матеріально-фінансовий ресурс, згуртувати навколо себе колектив однодумців, патріотів, громадських, відданих українській справі працівників, які у більшості випадків ставили на провідне місце своєї напруженої праці служіння державі, національній освіті, науці, культурі, інтересам громади. Всі, чи майже усі справи, за які брався молодий ректор, розв’язувалися успішно, примножуючи тим самим свій величезний актив справ, які він присвятив молодій державі, широкому українському загалу, улюбленому університету. Він надзвичайно вміло і наполегливо популяризував історію університету через вміщення в науково-літературному місячнику «Наша культура», який сам редагував і видавав у важких умовах еміграційного життя 1935-1936 рр., спогадів низки українських діячів, причетних до заснування, відкриття і функціонування вишу. Щоправда, читали його тоді лише в зарубіжжі, до України ці матеріали не надходили. Цей аспект діяльності вченого-видавця, колишнього ректора К-ПДУУ підмітив і широко розкрив в одній із своїх ґрунтовних і змістовних статей О.М. Завальнюк [40].

Не обійшов він увагою питання політичної діяльності Івана Огієнка, наголошуючи, за мемуарним джерелом, що він не був членом жодної політичної партії [34], діяльності на посаді міністра народної освіти УНР [16], державної співпраці з Симоном Петлюрою [10] та іншими керівниками українських державних утворень доби визвольних змагань [14], стосунки з польською адміністрацією на Поділлі у 1919-1920 рр. [22] тощо.

Широко висвітлено дослідником гуманітарні заходи Івана Огієнка в Кам’янці-Подільському, які охоплювали різні важливі напрями: турботу про науково-педагогічну інтелігенцію, підтримку незаможного студентства, матеріальну допомогу військовикам, державним службовцям і різним категоріям громадян УНР, зокрема внутрішньо переміщеним особам [9; 30; 29; 12], підтримку закладів освіти неофіційної столиці Української Народної Республіки [24], участь у діяльності Кам’янець-Подільської університетської гімназії для дорослих [13], яку очолював як почесний директор. Особливо висвітлено причетність діяча до вироблення державно-церковної політики, яка надзвичайно активізувалася за міністра ісповідань І.І. Огієнка [32].

Важливе значення має дослідження мемуарних праць Івана Огієнка в контексті наповнення джерельної бази історії національної університетської освіти в революційну добу. Дослідник проаналізував чотири Огієнкові праці, які мають мемуарно-документальний характер і зафіксували події, пов’язані з творенням українських університетів. Він встановив, що в цих джерелах («Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва», «Рятування України. На тяжкій службі своєму народові», «Раз добром налите серце. Світлий пам’яті Д.Д. Огієнковий» і «Урочистий в’їзд С. Петлюри до Кам’янця-Подільського») вміщено чимало цікавого і змістовного матеріалу про становлення українських вищих шкіл (київських народного і державного українських університетів, Кам’янець-Подільського державного українського університету), причетність до цього процесу автора спогадів, ряду інших українських діячів. Багато фактів відтворено правдиво, чимало з них подано, на жаль, з неточностями (найбільше це стосується їх хронології, особистої участі мемуариста в тих чи інших подіях), що не змогли перевірити різні дослідники. Ми вважаємо, що надалі треба обов’язково враховувати виявлені недоліки, щоб забезпечити належну якість наукової продукції. Олександр Михайлович не лише вказав на різні неточності, а й, спираючись на документи Національного архівного фонду України [31], обґрунтував свої твердження.

Як видно, науковий доробок подільського огієнкознавця досить значний й повністю представити його в межах невеликої статті дуже складно. Надалі варто здійснити глибший аналіз праць вченого для встановлення його різностороннього внеску в історіографію порушених тут аспектів проблеми.

Отже, дослідження О.М. Завальнюка посідають значне місце в сучасному огієнкознавстві. Історику належать десятки цікавих і змістовних праць, присвячених Іванові Огієнкові, які розкривають найважливіші складові життя і багатогранну діяльність цього діяча в 1917-1920 рр., переважно участь у державному і університетському будівництві, і базуються на великій кількості архівних джерел, матеріалів української періодики тієї доби, спогадів активних учасників революційних подій. Автор створив варті уваги розвідки про різні напрями ефективної організаторської праці І.І. Огієнка з розбудови національної вищої школи, забезпечення загалом якісного державного менеджменту на посадах міністра освіти і міністра ісповідань УНР, що, як він довів, дало змогу провадити більш відчутну політику з розвитку української загальноосвітньої школи і реалізувати невідкладні заходи, спрямовані на зміцнення осередків УАПЦ, посилення ролі церкви в державному житті України. Досить глибоко висвітлено складну його діяльність на посаді Головноуповноваженого міністра уряду УНР, зокрема такі аспекти, як підтримка військовиків, біженців, українських культурних і просвітніх інституцій, студентської молоді, університетської професури, захист громадянських прав кам'янчан в умовах польського адміністрування в краї.

На наш погляд, цілком назріло є підготовка ґрунтовної монографії, присвяченої насиченому різноманітними подіями і дуже складному подільському періодові життя і діяльності Івана Огієнка. Сподіваюся, що за цю непросту роботу візьметься наш ювіляр, в активі якого є чимало серйозних напрацювань і якому під силу виконати цю відповідальну й водночас почесну місію.

Список використаних джерел:

1. Байдич В.Г. Історик О.М. Завальнюк: науковий внесок у національне відродження у національне відродження сучасної України / В.Г. Байдич // Духовні витоки Поділля: науковців історії краю : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 21 березня 2015 р. – Хмельницький : Заколотний М.І., 2015. – С. 43-48.
2. Григоренко О.П. Унікальна постать доктора історичних наук, професора, видатного вченого сучасності і талановитого організатора вищої школи Олександра Михайловича Завальнюка / О.П. Григоренко // Духовні витоки Поділля: педагогі в історії краю : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 21 березня 2013 р. – Хмельницький : ПП Заколотний М.І., 2013. – С. 162-168.
3. Доктори наук, професори Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : довід.-бібліогр. вид. / [уклад.: І.М. Конет, В.С. Прокопчук]. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2013. – С. 21-33.
4. Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 520-521.
5. Завальнюк О. Іван Огієнко і підготовка богословів у Кам'янець-Подільському державному українському університеті / Олександр Завальнюк // Наук. зб., присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка. – К. : Київ. правосл. Академія УПЦ КП, 2007. – С. 67-75.
6. Завальнюк О.М. «Винним себе визнаю...» (В.О. Гериневич) / О.М. Завальнюк, М.Б. Петров // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки) / [редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін.]. – К. : Рідний край, 1991. – С. 178-183.
7. Завальнюк О.М. Волинянин Іван Огієнко – будівничий і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини : зб. наук. пр. – Житомир : Волинь, 1999. – Ч. 1. – С. 163-170.

8. Завальнюк О.М. Вшанування Тараса Шевченка колективом Кам'янець-Подільського університету в контексті державних меморіальних заходів у 1919-1920 рр. / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2014. — Т. 21. — С. 25-44.
9. Завальнюк О.М. Гуманітарна діяльність Івана Огієнка в Кам'янці-Подільському: основні напрями, масштаби і результативність / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта Сер.: іст. та філ.: наук. зб. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. — Вип. 11. — С. 54-62.
10. Завальнюк О.М. Державна співпраця І. Огієнка і С. Петлюри у 1919-1920 рр. / О.М. Завальнюк // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження. — Кам'янець-Подільський ; К., 1997. — С. 71-74.
11. Завальнюк О.М. Дітище Івана Огієнка / О.М. Завальнюк // Дивокрай : наук.-краєзн. альманах. — Хмельницький, 1995. — Вип. І. — С. 82-89.
12. Завальнюк О.М. Діяльність української влади із соціального захисту громадян УНР (листопад 1919 — листопад 1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Іст. науки. — Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. — Т. 23: На пошану проф. С.А. Копилова. — С. 387-397.
13. Завальнюк О.М. Іван Огієнко і Кам'янець-Подільська гімназія для дорослих (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Сер.: іст. та філ.: наук. зб. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2011. — Вип. 4. — С. 148-155.
14. Завальнюк О.М. Іван Огієнко і керівники української держави у 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. — Вип. 12. — С. 114-124.
15. Завальнюк О.М. Іван Огієнко і проблема створення матеріально-технічної бази українських університетів у 1918-1920 роках / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко в діалозі культур і духовності (Огієнківські читання у Чудодієвому) : зб. наук. пр. — Житомир : Житом. держ. ун-т ім. І. Франка, 2010. — С. 56-64.
16. Завальнюк О.М. Іван Огієнко — міністр народної освіти УНР / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні : матеріали доп. і повідомлень всеукр. наук.-практ. конф. — Житомир, 1997. — С. 13-14.
17. Завальнюк О.М. Іван Огієнко — організатор і керівник Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2012. — Т. 19: 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. — С. 3-31.
18. Завальнюк О.М. Іван Огієнко про основні віхи творення української вищої школи в XVI-XVIII ст. / О.М. Завальнюк // Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук (до 125-річчя від дня народження Івана Огієнка), міжн. конф., 7-8 чер. 2007 р.: зб. доп. — К., 2007. — С. 18-19.
19. Завальнюк О.М. Іван Огієнко — творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2008. — Вип. 5. — С. 297-322.
20. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Наукові праці історичного факультету / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-т. — Кам'янець-Подільський, 1995. — Т. 2. — С. 5-16.
21. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і національно-культурне відродження на Поділлі: хроніка діяльності (1918 р.) / О.М. Завальнюк // Матеріали Х Подільської іст.-краєзн. конф. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 342-356.

22. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і польське адміністрування на території Поділля (листопад 1919 – липень 1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 1997. – Т. 1 (3). – С. 143-158.
23. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і становлення української вищої школи (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2003. – Вип. 1. – С. 4-13.
24. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і шкільні заклади Кам'янця-Подільського: взаємини і співпраця на ниві національного відродження (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Сер.: іст. та філ. : наук. зб. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – Вип. 8. – С. 12-20.
25. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко – організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1918 р.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – Т. 5. – С. 109-145.
26. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко – організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1919 р.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 80-121.
27. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко – організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1920 р.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 98-133.
28. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко: «Працювати разом на користь рідної України» (до історії Кам'янець-Подільського державного українського університету) / О.М. Завальнюк // Українська історична наука на порозі ХХІ століття : міжн. наук. конгрес. – Чернівці : Рута, 2001. – Т. 1. – С. 110-115.
29. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко: турбота про українські інституції і громадян УНР за польського адміністрування на Поділлі (листопад 1919 – липень 1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Сер.: іст. та філ. : наук. зб. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. – Вип. 9. – С. 16-27.
30. Завальнюк О.М. І. Огієнко і українське студентство / О.М. Завальнюк // Творчі вершини вченого : зб. наук. пр. до 60-ліття від дня народження д.і.н., проф. М.Г. Кукурудзяка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 1998. – С. 242-248.
31. Завальнюк О.М. Мемуарні праці Івана Огієнка як джерело вивчення історії національної університетської освіти в Україні у 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Сер.: іст. та філ. : наук. зб. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2006. – Вип. 3. – С. 205-217.
32. Завальнюк О.М. Міністерство ісповідань УНР за І.І. Огієнка: формування і спроби реалізації державно-церковної політики (листопад 1919 – листопад 1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: наук. вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства. – Хмельницький, 2014. – Ч. 2. – С. 358-368.
33. Завальнюк О.М. Наукове товариство Кам'янець-Подільського університету – осередок наукового життя в добу Української революції (1919-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпр. нац. ун-ту, 2008. – Вип. 6. – С. 316-326.
34. Завальнюк О.М. Політична діяльність Івана Огієнка на Поділлі / О.М. Завальнюк // Велетень науки: матеріали наук.-пед. читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка. – К. : Четверта хвиля, 1996. – С. 32-36.
35. Завальнюк О.М. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-

- 1920 pp.) / О.М. Завальнюк // *Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. — Т. 10. — С. 289-299.*
36. Завальнюк О.М. Роль І.І. Огієнка у вирішенні проблеми фінансування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 pp.) / О.М. Завальнюк // *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. — Вип. 7. — С. 49-59.*
37. Завальнюк О.М. Сільськогосподарський факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1921 pp.): Дослідження. Документи. Матеріали / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький. — Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. — С. 29-58.
38. Завальнюк О.М. «Стан моєї душі...» / О.М. Завальнюк // *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. — Вип. VI. — С. 325-327.*
39. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2005. — Вип. 2. — С. 93-100.
40. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. — Вип. 10. — С. 20-32.
41. Іван Огієнко — організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 pp.): Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності / [уклад.: С.А. Копилов, О.М. Завальнюк]. — Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. — С. 234-365.
42. Kopylov A. Starania o otwarcie uniwersytetu panstwowego w Kamieniu Podolskim w 1918 roku / A. Kopylov, O. Zavalniuk // *Studia historyczne / Polska Academia nauk — oddział w Krakowie. Komisja historyczna. Kwartalnik. R.XXXIX. — Krakow : Secesya, 1996. — Zeszyt 3 (154). — S. 341-356.*
43. Копилов С.А. Організаторська, управлінська, науково-педагогічна і громадська діяльність Івана Огієнка на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 pp.) / С.А. Копилов, О.М. Завальнюк // *Іван Огієнко — організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 pp.): Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності. — Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. — С. 9-45.*
44. Науковий збірник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. — К.; Хмельницький, 2008. — Т. 17. — С. 48-64.
45. Завальнюк О.М. Огієнко Іван Іванович / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький // *Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини: іст. нариси. — Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2003. — С. 109-122.*
46. Пашенко О. Справа Кам'янець-Подільського Університету в Києві / О. Пашенко // *Подольская мысль. — 1918. — 22 (9) окт. — С. 1.*
47. Пашенко О. Як зародився Державний Український Університет у м. Кам'янці на Поділлі / О. Пашенко // *Свято Поділля. — 22 жовт. — С. 6.*
48. Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / Ін-т педаг. НАПН Укр.; Хмельн. гум.-пед. акад. — Хмельницький, 2013. — Вип. 15. — С. 247-251.
49. Степанков В.С. Учений, ректор, педагог: портрет особистості (до 60-річчя з дня народження Олександра Михайловича Завальнюка) / В.С. Степанков, О.Б. Комарницький // *Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2011. — Т. 18. — С. 292-312.*
50. Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). — Кам'янець-Подільський, 1992. — С. 13-15.
51. Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). — Кам'янець-Подільський, 1992. — С. 65-67.

Based on the works of the famous Ukrainian scientist Olexandr Zavalniuk, his contribution to contemporary historical Ohienko studies is being identified. The main directions of scientific studies of the historian are being outlined, as well as the most important works that reveal the most significant aspects of the multifaceted and state-organizing, administrative, scientific and pedagogical activities by Ivan Ohienko in Kamianets-Podilsky period of his biography (1918-1920) are under investigation.

Key words: O. Zavalniuk, historical Ohienko studies, investigation, scientific achievements.

Отримано: 25.10.2016 р.

УДК 001(477)(092)

В. В. Слюсаренко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО ЯК ДУХОВНИЙ ЛІДЕР ТА ОСВІТНІЙ ДІЯЧ

У статті розглядається діяльність відомого церковного та освітнього діяча Івана Огієнка, який вніс великий внесок у розвиток вищої освіти України в доисторичні роки Української революції, а також аналізуються його заслуги в розвитку та дослідженні християнства в Україні.

Ключові слова: І. Огієнко, Українська революція, Українська Центральна Рада, народний університет, митрополит Іларіон.

Сучасники називали його людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку. І це не випадково. Тепер цей вислів звучить штамповано, а проте перед очима одразу виникають конкретні прізвища, до яких кращої характеристики годі й шукати: Іван Франко, Юрій Шерех-Шевельов, Віктор Петров-Домонтович, Агатангел Кримський і, звісно, Іван Огієнко – людина, яка залишила досить помітний вплив в українському житті того часу [5].

Природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного та культурного діяча однаково успішно виявлявся у його діяльності і як мовознавця та літературознавця, і як перекладача та поета, і як редактора та видавця, і як ректора та міністра, і як православного митрополита та історика української церкви. Важко сказати, в якій із цих сфер діяльності Іван Огієнко (митрополит Іларіон) залишив найпомітніший слід. Одне незаперечне: він чесно й віддано служив українській справі, до останніх днів життя не полишав подвижницької діяльності на ниві відродження нації, її мови та культури. Переконав у цьому хоча б той факт, що бібліографія наукових і публіцистичних праць ученого та його художніх творів, за неповними даними, складає близько півтори тисячі назв, переважна більшість яких, на жаль, і сьогодні недоступна українському читачеві [2].

Вчений-енциклопедист залишив по собі фантастичну за обсягом спадщину для вивчення якої буде замало і цілого науково-дослідного інституту; чого варті десятки ґрунтовних праць з українського мовознавства, історії церкви, культури, канонічного права: «Огляд українського язикознавства» (1907 р.), «Українська культура» (1918 р.), «Український стилістичний словник» (1924 р.), «Сучасна українська літературна мова» (1935 р.), «Візантія і Україна» (1954 р.), «Слово о полку Ігоревім» (1967 р.) [3].

З 1905 року починається його активна наукова та громадська робота, зокрема співробітництво в київських виданнях («Громадська думка», «Рада»), участь